

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
*Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport*

Q-koorts - ruimingen van besmette bedrijven

Evaluatieonderzoek onder geitenhouders

Rapport 609941001/2011

P.G. van der Velden | A. Dusseldorp |

A. Drogendijk | A. van Overveld

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
*Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport*

Q-koorts – ruiming van besmette bedrijven

Evaluatieonderzoek onder geitenhouders

RIVM Rapport 609941001/2011

Colofon

© RIVM/IVP 2011

Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding: 'Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), Instituut voor Psychotrauma (IVP), de titel van de publicatie en het jaar van uitgave'.

Auteurs:

P.G. van der Velden
A. Dusseldorp
A. Drogendijk
A. van Overveld

Contact:

Annelike Dusseldorp
Centrum Gezondheid en Milieu
annelike.dusseldorp@rivm.nl

Dit onderzoek werd verricht in opdracht van het ministerie van VWS, in het kader van het Project V/609941/11/AH 'Nazorg – Advies en Ondersteuning'.

Rapport in het kort

Q-koorts – ruiming van besmette bedrijven

Evaluatieonderzoek onder geitenhouders

Geitenhouders van wie het bedrijf is geruimd tijdens de Q-koortscrisis, maken zich grote zorgen over de toekomst van hun bedrijf. Net als hun partners en kinderen hebben ze veel stress ondervonden van de ruiming, het fokverbod en de gevolgen ervan. Veel vaker dan de niet-getroffen geitenhouders en varkenshouders kampen zij met matig ernstige tot ernstige depressieve klachten. De zorgen over de toekomst blijken sterk samen te hangen met depressieve klachten. Wel is het merendeel tevreden over de informatievoorziening over de ruiming, over de manier waarop de ruiming zijn verlopen en hoe ze daarbij zijn bejegend.

Dat blijkt uit onderzoek van het RIVM en het IVP. Het is in opdracht van het ministerie van VWS en EL&I uitgevoerd om te inventariseren welke behoefte aan steun nog bestaat onder de getroffen geitenhouders. Het tweede doel is om lessen trekken voor toekomstige dierziektecrises.

De ondervraagde veehouders hebben na de ruiming de meeste steun ervaren van mensen in de directe omgeving (familie, collega's). Eén op de vijf getroffen heeft behoefte aan aanvullende ondersteuning. In overleg met de doelgroep zou een aantal punten kunnen worden besproken die nog verbetering behoeven. Dat betreft de voornamelijk ondersteuning voor bedrijfsmatige kwesties en de barrières om professionele hulp te vragen als daar behoefte aan is.

Voor het onderzoek zijn onder 63 getroffen geitenhouders en 122 niet-getroffen geitenhouders en varkenshouders telefonische interviews afgenomen. Hierbij zijn vragen beantwoord over het verloop van de ruiming, de financiële situatie, sociale steun en (psychische) gezondheid.

Trefwoorden: Q-koorts, nazorg, geitenhouders

Abstract

Q-fever – Evaluation

Interviews with farmers

In an attempt to halt an outbreak of Q-fever in the Netherlands, many goats had to be killed. The majority of affected farmers judges positively on the procedures followed during the killing of their livestock and how they were treated. However, farmers have serious concerns about the future of their farms. They perceive the current situation as very stressful, for themselves as well as for their partners and children. Compared to non-affected cattle farmers, they more often suffer from serious symptoms of depression. Worries about the future and depression symptoms are strongly correlated. These conclusions are based on research carried out by RIVM and IVP, in order to provide the relevant ministries with information on how to deal with future outbreaks.

During and after the crisis, the respondents felt most supported by people close to them (family, colleagues). One out of 5 owners of goat farms indicated to have a need for further support. In consultation with the target group, it could be pointed out which special issues could be improved. Special attention should be paid to financial issues and the barriers met by farmers in order to ask for professional support when needed.

The research consisted of 63 interviews by phone of owners of infected farms, and 122 interviews with other cattle farmers. Questions were related to the procedures of the killing, financial situation, social support and (mental) health.

Key words: Q-fever, follow-up, farmers

Inhoud

Samenvatting—7

1 Inleiding—11

2 Methoden—13

2.1 Selectie en benadering van deelnemers—13

2.2 Vragenlijsten—13

2.3 Uitvoering enquêtes—14

2.4 Statistische analyse en interpretatie scores—14

2.5 Privacybescherming—15

3 Onderzoekspopulatie en respons—16

3.1 Respons en verdeling over de groepen—16

3.2 Algemene kenmerken van de deelnemers—16

4 Ervaringen met de ruiming en informatie—17

4.1 Voorbereidingen en ruiming—17

4.2 Ruiming en aanvullende informatie—18

4.3 GGD-folder over reacties van kinderen op ruiming—18

5 Bedrijfssituatie en toekomstbeeld—19

5.1 Economische vooruitzichten en zorgen voor de toekomst—19

5.2 Oordelen over het gevoerde beleid—21

6 Gezondheid en behoefte aan ondersteuning—23

7 Sociale contacten en ervaren steun—26

8 Samenhang economische vooruitzichten en zorgen over de toekomst en depressieve klachten—27

8.1 Huidige zorgen over de toekomst—27

8.2 Eerdere zorgen over de toekomst—27

9 Wat houdt de respondenten het meeste bezig?—28

10 Conclusies en beschouwing—31

11 Literatuur—36

Bijlage (Tabellen)—37

Samenvatting

Vanwege het grote aantal ziektegevallen van Q-koorts bij mensen in de omgeving van geitenhouderijen, werd in december 2009 besloten tot het ruimen van drachtige geiten bij besmette bedrijven. Met deze ruiming werd getracht het risico op besmettingen bij mensen te voorkomen of beperken. De ruiming hebben plaatsgevonden bij 89 bedrijven in de periode vanaf 21 december 2009 tot en met de zomer van 2010. Naast de ruiming waren andere maatregelen van kracht, zoals een levenslang fokverbod voor de nog aanwezige geiten.

Om inzicht te krijgen in de gevolgen van de ruiming en de andere maatregelen naar aanleiding van de Q-koorts, is een onderzoek bij getroffen geitenhouders uitgevoerd, zeven tot elf maanden na de ruiming. In telefonische interviews werden onder meer vragen gesteld over het verloop van de ruiming, de informatievoorziening, sociale contacten en ervaren steun in het kader van de ruiming en de gevolgen ervan, en oordelen over de financiële schade en de noodzaak van de ruiming. De antwoorden van de getroffen geitenhouders (N=63) zijn vergeleken met antwoorden van geïnterviewde veehouders (geitenhouders en varkenshouders) van wie het bedrijf niet door de Q-koorts is getroffen (N=122).

Bejegening en economische schade

De meeste getroffen voelden zich tijdens de ruiming goed bejegend (ruim 80%), en vonden dat de informatievoorziening rond de ruiming goed was (75%). De getroffen beoordelen ten tijde van de interviews de economische vooruitzichten van het bedrijf als slechter (48% versus 24%), en hebben meer zorgen over hun bedrijf (46% versus 13%) dan de vergelijkingsgroep. De gemiddelde geschatte financiële schade wordt door de getroffen in dit onderzoek, ondanks de financiële tegemoetkomingen, geschat op 385.000 euro (variërend van 35.000 tot 1.000.000 euro).

Gezondheid

De getroffen beoordelen hun algemene gezondheid vaker dan de vergelijkingsgroep als slecht-matig (35% versus 10%), hebben vaker (ernstige) depressieve klachten (57% versus 12%), en rapporteren gemiddeld meer boosheid en irritaties. Verder geven zij vaker aan de Q-koortsinfectie te hebben opgelopen (19% versus 1%), evenals hun partner/kinderen (24% versus 3%). Vooral zorgen over de toekomst van het bedrijf blijken sterk samen te hangen met depressieve klachten. De ruiming op zich blijken ook samen te hangen met depressieve klachten, zij het in minder sterke mate. Verder ervaren volgens de getroffen ook hun partners, kinderen en medewerkers veel stress en spanning door de ruiming en de gevolgen ervan.

Steun en hulp

De meeste getroffen hebben met anderen gesproken over de ruiming en de gevolgen ervan, vooral met mensen uit hun directe omgeving zoals collega-geitenhouders, familie, vrienden en de dierenarts. De meerderheid heeft daarvan tot op heden veel hulp en steun ervaren. Met anderen, zoals de huisarts en kerk, heeft men veel minder gesproken. De relatief kleine groep (circa vijf tot dertig personen per organisatie) die met anderen sprak, zoals huisarts en kerk, ondervond hiervan minder steun en hulp dan van mensen in de directe omgeving. De meeste getroffen met wie het Q-koortsinformatieteam contact opnam om te vragen hoe het ging, stelden dat op prijs. Ongeveer 20% van de

getroffenen (N=13) geeft aan dat er nog behoefte is aan ondersteuning op financieel vlak (N=12) of op het gebied van gezondheid (N=7).

Beleid

Getroffenen oordelen negatiever over de noodzaak van alle ruiming en de kans dat door de ruiming en het fokverbod het aantal besmettingen met Q-koorts wordt verminderd. Maar ook een meerderheid van de vergelijkingsgroep blijkt het oneens te zijn met de stelling dat de ruiming en het fokverbod noodzakelijk waren.

Uit een open vraag wat geïnterviewden het meeste bezighoudt, blijkt dat een deel van de kritiek zich toespitst op het inentingsbeleid (geen preventieve vaccinatie) dat volgens hen mogelijk de crisis had kunnen voorkomen.

Conclusie

Een grote meerderheid van de getroffen geitenhouders is van mening dat de bejegening tijdens de ruiming goed is verlopen. Degenen die de ruiming hebben uitgevoerd, toonden begrip en respect, luisterden serieus en gedroegen zich over het algemeen fatsoenlijk. De ruiming, en vooral de economische en bedrijfsmatige gevolgen van de ruiming en het fokverbod, zijn een belangrijke bron van stress voor de getroffen geitenhouders. Veel getroffen maken zich grote zorgen over de toekomst van hun bedrijf. Dit stemt overeen met de resultaten van een soortgelijk onderzoek dat na de vogelgriep onder getroffen pluimveehouders is gehouden. Hoewel individuele getroffen baat kunnen hebben bij aanvullende psychische hulp, heeft deze hulp waarschijnlijk beperkt effect zolang de belangrijkste bron van stress (financiële onzekerheid) blijft bestaan. Een deel van de getroffen geeft nog wel aan behoefte aan hulp te hebben maar niet naar een hulpverlener te zijn gestapt. Er zou samen met de getroffen en/of de brancheorganisaties kunnen worden gekeken waarom men geen beroep doet op de hulpverlening, om deze drempel in de toekomst te verlagen. Mogelijk kan bij toekomstige dierziektecrises een aantal zaken met betrekking tot informatie en communicatie verder worden verbeterd, zoals waar men terecht kan voor vragen of problemen die met de ruiming te maken hebben. Tot slot, bij een volgende dierziektecrisis zullen financiële kwesties waarschijnlijk weer een grote rol spelen. Als, voor zover mogelijk, de afhandeling daarvan goed kan worden voorbereid, wordt een belangrijke bron van stress verminderd.

Beperkingen

De respons van de vergelijkingsgroep is lager dan die van de vergelijkingsgroep (81% versus 44%). Dit betekent dat generalisatie van de gevonden verschillen tussen getroffen en vergelijkingsgroep met enige voorzichtigheid moet plaatsvinden. In dit onderzoek zijn respondenten eenmaal uitgebreid geïnterviewd. Over het verloop van klachten vanaf de ruiming en het fokverbod tot het moment waarop de interviews plaatsvonden, kan op basis van de verzamelde gegevens geen uitspraak worden gedaan. Het is dus niet bekend of in deze periode klachten zijn afgenomen, gelijk zijn gebleven of zijn toegenomen. Vragen over de vooruitzichten van het bedrijf van vóór de ruiming, zijn gesteld in de maanden ná de ruiming. Herinneringen aan de situatie vóór de ruiming kunnen mogelijk vertekend zijn door de situatie ná de ruiming. De getroffen geitenhouders zijn geruime tijd na de afkondiging van de maatregelen en het ruimen van hun bedrijf geïnterviewd. Men heeft dus antwoord gegeven op de vragen zoals het zeven tot elf maanden na de ruiming werd beleefd.

Tot slot moet worden opgemerkt dat, hoewel er aan de getroffen vragen zijn gesteld over de financiële situatie, het buiten de doelstelling van het onderzoek

lag om een complete financiële reconstructie te maken van de schade en vervolgschade van de ruimingen en fokverbod, financiële toestand en vergoedingen vanuit de overheid.

Dankwoord

Graag willen wij eerst alle geïnterviewde getroffen geitenhouders en de geïnterviewde veehouders uit de vergelijkingsgroep, zeer hartelijk danken voor hun bereidheid om aan dit onderzoek mee te werken. Zonder hun tijd, inzet en informatie was dit onderzoek niet mogelijk geweest.

Verder willen wij de leden van de klankbordgroep bedanken voor hun adviezen en commentaren bij de opzet van deze studie en dit verslag. Met plezier danken wij, in alfabetische volgorde, mevrouw ir. M. Alphenaar (VWS), de heer ir. S. Breukel (EL&I), de heer drs. E. Ronteltap (EL&I, voorzitter), mevrouw drs. S. Rijken (nVWA) en de heer J. Timmermans (GGD-NL). Wij zijn de heer P. van Loon (IVP) erkentelijk voor zijn commentaren en adviezen bij dit rapport.

1 Inleiding

Aanleiding

In het voorjaar van 2009 zijn ongeveer 2300 mensen ziek geworden van de Q-koorts waarvan 6 mensen zijn overleden. Q-koorts is een infectieziekte die van dieren op mensen kan overgaan. De ziekte wordt veroorzaakt door de bacterie *Coxiella burnetii*. Deze bacterie komt bij vele diersoorten voor. Geitenhouderijen worden als een belangrijke bron beschouwd van de verspreiding van de bacterie. Bij het lammeren of bij een eventuele abortus (een symptoom van de ziekte) wordt een groot aantal bacteriën uitgescheiden. Deze bacteriën zijn relatief ongevoelig voor milieu-invloeden en kunnen zich daardoor in de omgeving van een bedrijf verspreiden.

Naar aanleiding van het grote aantal ziektegevallen in de omgeving van geitenhouderijen hebben het toenmalige ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) en het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) in december 2009 besloten tot het ruimen van drachtige geiten bij besmette bedrijven. Deze ruiming heeft plaatsgevonden bij 89 bedrijven, in de periode vanaf 21 december 2009 tot en met de zomer van 2010. Bij een deel van deze bedrijven is bovendien voor de achtergebleven dieren een levenslang fokverbod ingesteld.

Organisatie van nazorgactiviteiten

In deze periode hebben verschillende organisaties, betrokken bij de bestrijding van de Q-koorts, de nodige nazorgactiviteiten ingezet. LTO-medewerkers bezochten bijvoorbeeld de boeren voor en na de ruiming en zorgden ervoor dat ze wisten waar informatie en hulp beschikbaar was indien nodig. Vanuit VWA is veel aandacht geweest voor de informatievoorziening en het kunnen stellen van vragen. GGD'en hebben op regionaal niveau, onder andere met gemeenten de informatievoorziening en hulp afgestemd. LNV, VWA, VWS en de GGD stemden de nazorgactiviteiten op elkaar af. Hierbij werd gebruik gemaakt van de ervaringen met nazorg bij eerdere uitbraken van dierziekten, zoals bij de MKZ-crisis en de vogelgriep (Bosman e.a., 2004).

Het ministerie van VWS heeft in december 2009 aan het RIVM gevraagd om een advies ten aanzien van extra nazorgactiviteiten. Dit advies, daterend van 24 december 2009 (RIVM, 2009), hield in het kort het volgende in.

1. Op korte termijn zijn geen extra nazorgactiviteiten nodig, omdat er al veel initiatieven zijn. Er is onvoldoende bewijs dat meer nazorg ondersteunend werkt, er kan zelfs niet worden uitgesloten dat extra nazorgactiviteiten juist een bron van stress vormen. Wel verdienen mogelijke economische/bedrijfsmatige problemen aandacht, omdat die een belangrijke bron van stress vormen.
2. Evalueer enige tijd (bijvoorbeeld enkele maanden) na de ruiming hoe de ruiming zijn verlopen, hoe de nazorg is ervaren, welke problemen nog spelen en welke zorgbehoefte er nog is bij de getroffen boeren en hun gezinnen (evaluatieonderzoek).
3. Voor andere doelgroepen (zoals Q-koortspatiënten, ruimingsmedewerkers) is geadviseerd geen extra nazorgactiviteiten op te zetten. De belangrijkste reden is dat het doen van gezondheidsonderzoek niet bij zal dragen aan de individuele en/of collectieve zorgverlening. Dit wordt vooral ingegeven door de inschatting

dat al bestaande inzichten en onderzoekslijnen in de gevolgen van Q-koorts, zoals uitgevoerd en/of gecoördineerd door het RIVM/Cib, voldoende aanknopingspunten bieden. Verder wordt niet verwacht dat de reguliere zorgverlening overbelast zal worden. De zorgverlening aan de patiënten zal waarschijnlijk geen aanvullende informatie uit onderzoek nodig hebben om de zorg verder inhoud te geven en goed te laten verlopen.

Aanbeveling 2 is uitgevoerd op verzoek van het ministerie van VWS en in september 2010 is het RIVM gevraagd met het onderzoek te starten. Dit rapport is het resultaat daarvan.

Het onderzoek in het kort

In het onderzoek is nagegaan in hoeverre de getroffen geitenhouders door de ruimingen kampen met problemen, zoals stress en depressieve klachten, of zorgen over de economische vooruitzichten en de toekomst van het bedrijf. Ook is hen gevraagd naar de informatieverstrekking rondom de ruimingen en de manier waarop de ruimingen zijn verlopen. De gegevens van de getroffen geitenhouders zijn vergeleken met de antwoorden van een vergelijkingsgroep bestaande uit varkenshouders en geitenhouders van wie het bedrijf niet besmet is geraakt. Het doel van het onderzoek is om inzicht te krijgen in de ervaringen met de ruimingen en in de problemen die mogelijk nog spelen en aandacht verdienen. Voorliggend onderzoek had niet als doel om een financiële reconstructie te maken (maar de getroffen is wel gevraagd naar een inschatting van hun financiële situatie). Op grond van de resultaten van dit onderzoek willen de ministeries van VWS en EL&I lessen trekken voor de toekomst.

2 Methoden

2.1 Selectie en benadering van deelnemers

Het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) heeft de adressen aangeleverd van de geitenhouderijen waar een Q-koortsbesmetting is geconstateerd (totaal 94 adressen). Ook leverde het ministerie de adressen van varkenshouders en geitenbedrijven die (in deze periode) niet besmet waren geraakt. Deze twee groepen fungeerden samen als vergelijkingsgroep. Dit is van belang voor de vragen over de gezondheid. Zonder vergelijkingsgroep is namelijk niet aan te geven in hoeverre de resultaten van de enquête onder getroffen geitenhouders afwijken van wat verwacht mag worden in een groep veehouders. Omdat de geitenhouders waar niet geruimd is mogelijk ook stress ervaren van de situatie rondom Q-koorts, is ervoor gekozen ook varkenshouders in het onderzoek te betrekken.

De beoogde deelnemers ontvingen eind oktober 2010 een brief van het RIVM met uitleg over het onderzoek en een telefoonnummer waar zij aanvullende vragen konden stellen over het onderzoek. Daarin werd ook vermeld dat er alleen op groepsniveau wordt gerapporteerd; met andere woorden: de deelnemers ontvangen geen individuele terugkoppeling naar aanleiding van het onderzoek. Wel krijgen zij indien gewenst een samenvatting van de resultaten. In de brief werd aangekondigd dat er telefonisch contact met de deelnemers zou worden opgenomen.

2.2 Vragenlijsten

De vragenlijsten zijn tot stand gekomen in overleg met de betrokken instanties (VWS, VWA, EL&I, RIVM, IVP). Voor zover mogelijk zijn aan beide groepen identieke vragen gesteld (zie voor een overzicht *Tabel 1*).

De vragen over de psychische gezondheid zijn gebaseerd op bestaande (gestandaardiseerde) vragenlijsten. Het betreft de vragen over algemene ervaren gezondheid (RAND-36), depressieve gevoelens (Arrindel en Ettema, 1986) en boosheid (Ploeg van der et al., 1982) en de zogenoemde 'unmet needs' (Bijl en Ravelli, 1998).

Tabel 1. Overzicht van de vragen (X betekent; voorgelegd aan deze groep)

Categorie vragen	Voorbeeld	Getroffenen	Vergelijkingsgroep
Algemeen	leeftijd, opleiding, gezinssituatie	X	X
Bedrijf	type bedrijf, aantal jaren dat het bedrijf bestaat, aantal medewerkers, financiële situatie	X	X
Verloop van de ruiming en informatievoorziening ¹		X	
Sociale netwerk en steun ²		X	
(psychische) gezondheid	Ervaren gezondheid, depressieve gevoelens en boosheid	X	X
Mening over de noodzaak en het effect van de ruiming		X	X
Open vraag	Wat houdt de geïnterviewde het meest bezig?	X	X

1. Gebaseerd op vogelpestonderzoek; Bosman et al., 2004

2. Velder van der en Kleber, 2000

2.3 Uitvoering enquêtes

De enquêtes zijn telefonisch afgenomen door Marketresponse in Amersfoort. Voor de getroffen geitenhouders zijn de interviews afgenomen in de periode van 4 tot 29 november 2010, voor de controlegroep tussen 11 november en 8 december 2010. Bij de eerste interviews waren de onderzoekers aanwezig zodat de vragenlijst ter plekke kon worden aangepast als deze tot onduidelijkheden leidde.

Wanneer de interviewer tijdens het gesprek het vermoeden had dat mogelijk sprake was van ernstige psychische problemen, werd aan de betreffende respondent gevraagd of hierover goed contact bestond met de huisarts. Als dat niet het geval was, werd geadviseerd met de huisarts contact op te nemen. Tevens werd aangeboden om vanuit het vangnet dat ook was gemobiliseerd rondom de ruiming, een hulpverlener contact op te laten nemen. Van deze laatste mogelijkheid is geen gebruik gemaakt.

De interviews duurden gemiddeld 28 minuten bij getroffen geitenhouders en 17 minuten bij de vergelijkgroep.

2.4 Statistische analyse en interpretatie scores

Voor de berekening van de percentages 'matig ernstige depressieve klachten en ernstige depressieve klachten', is gebruik gemaakt van de normtabellen voor de Nederlandse populatie (matig ernstige klachten = hoge scores; ernstige klachten = zeer hoge scores volgens de normtabellen). Volgens deze normtabellen scoort 20% van een doorsnee van de volwassen Nederlandse bevolking hoog en 5% zeer hoog. Echter, bij groepen werkenden liggen deze percentages meestal lager.

Voor de analyse van verschillen tussen de geïnterviewde getroffen en de vergelijkingsgroep is gebruik gemaakt van t-tests (vergelijking gemiddelden) en chikwadraattoets (vergelijking categorieën). Voor de analyses van factoren die samenhangen met matig ernstige of ernstige depressieve klachten, is gebruik gemaakt van multivariate logistische regressieanalyses. Voor de analyses van mogelijke verschillen tussen getroffen en niet-getroffen is de vergelijkingsgroep als geheel genomen (de niet-getroffen geitenhouders en varkenshouders samen). Wel zijn op een aantal plaatsen verschillen tussen getroffen en niet-getroffen geitenhouders apart geanalyseerd. Ook is gekeken naar de totale groep (getroffen en vergelijkingsgroep) voor de samenhang tussen depressieve klachten en vooruitzichten en zorgen. Vanwege de relatief kleine aantallen zijn in de tabellen zowel de aantallen (N) als de percentages (%) weergegeven.

2.5 Privacybescherming

De antwoorden van de deelnemers zijn opgeslagen in een databestand, zonder gegevens die de informatie herleidbaar maken (zoals naam, adres en postcode). De onderzoekers beschikken dus alleen over de antwoorden op de vragen. Van de deelnemers die hebben aangegeven graag een samenvatting te ontvangen, zijn de adresgegevens bewaard door Marketresponse, apart van de antwoorden op de vragen.

3 Onderzoekspopulatie en respons

3.1 Respons en verdeling over de groepen

Uiteindelijk hebben 63 getroffen geitenhouders meegewerkt aan het onderzoek (respons 74%), en 122 personen in de controlegroep (respons 39%). Daarvan is ongeveer de helft geitenhouder (n=58) en de helft varkenshouder (n=64). In totaal zijn 185 interviews beschikbaar. Belangrijkste reden voor non-respons was dat men niet mee wilde werken aan het onderzoek, maar ook is een klein deel van de beoogde respondenten niet bereikt (zie Tabel 2). De uiteindelijke respons op basis van het aantal mensen dat bereikt kan worden (hierbij zijn de categorieën 'viel buiten de doelgroep, niet bereikt, onjuist telefoonnummer' buiten beschouwing gelaten), is 81% voor de getroffen geitenhouders en 44% voor de vergelijkingsgroep.

De lijst aangeleverde adressen bevatte 94 besmette bedrijven. Uiteindelijk is op 89 bedrijven geruimd (bron: VWA). Ten tijde van het onderzoek gaven 7 personen aan dat zij buiten de doelgroep vielen (zie Tabel 2), waardoor in ons onderzoek het aantal geruimde bedrijven 87 bedraagt (waarvan 63 bedrijven hebben deelgenomen aan het onderzoek). Dit betekent dat twee bedrijven zijn geruimd die niet in de steekproef zaten. Wij hebben niet kunnen achterhalen waaraan dat is toe te schrijven.

Tabel 2. Redenen voor non-respons van niet-deelnemers

	Getroffenen	Vergelijkingsgroep
<i>Totaal aangeschreven</i>	94	328
weigering om mee te doen	15 (16%)	122 (37%)
viel buiten de doelgroep	7 (7%)	34 (10%)
niet bereikt na vijf belpogingen/geen gehoor	5 (5%)	12 (4%)
onjuist telefoonnummer	4 (4%)	4 (1%)
overige redenen	0	34 (10%)
<i>Totaal aantal interviews</i>	63	122

3.2 Algemene kenmerken van de deelnemers

In de bijlage (zie Tabel 11) is een volledig overzicht opgenomen van de algemene kenmerken van de geïnterviewde getroffen en de vergelijkingsgroep.

De geïnterviewde getroffen en de vergelijkingsgroep wijken onderling niet significant af in de verdeling man-vrouw, het hebben gevolgd van een specifieke agrarische opleiding, hoogst genoten opleiding, gezinssituatie, ervaringen met eerdere ruimingen en het gemiddelde aantal medewerkers vóór de ruimingen.

Beide groepen wijken wel significant af in zaken die (deels) met leeftijd samenhangen. De vergelijkingsgroep is gemiddeld ouder dan de groep getroffen (51 en 46 jaar), heeft meer kinderen die niet meer thuiswonend zijn en is langer geleden gestart met het huidige bedrijf (gemiddeld 23 en 12 jaar).

4 Ervaringen met de ruiming en informatie

Dit hoofdstuk beschrijft de ervaringen van de getroffen en met de ruiming en de informatievoorziening rond de ruiming.

4.1 Voorbereidingen en ruiming

De getroffen en hebben vooral van de VWA, de dierenarts en het LNV (nu EL&I) informatie ontvangen over het verloop van de ruiming (zie Tabel 3). Ruim driekwart (76%) van de geïnterviewde getroffen en is van mening dat snel met de ruiming is begonnen nadat bekend was dat de ruiming zouden plaatsvinden. Van de 63 geïnterviewden zijn er 5 die daar geen oordeel over hebben. Volgens 75% van de geïnterviewden stemde de informatie vooraf overeen met hoe de ruiming feitelijk zijn verlopen. 15% heeft daar geen oordeel over. Daarbij moet worden bedacht dat 18% van de getroffen en de ruiming niet met eigen ogen heeft gezien, zoals in de volgende alinea beschreven wordt.

Tabel 3. Verloop ruiming volgens respondenten

Getroffen en (N=63)		
	N	(%)
Welke van onderstaande organisaties hebben vooraf informatie gegeven over hoe de ruiming in haar werk zou gaan?		
- VWA	53	(84)
- AID	9	(14)
- LNV (nu EL&I)	23	(37)
- GGD	18	(29)
- dierenarts	32	(51)
- door anderen	7	(11)
- weet niet	1	(2)
Was de eigen dierenarts aanwezig bij de ruiming?		
- Ja	61	(97)
- Nee	2	(3)
Zo ja, vond met dat prettig?		
- ja	56	(92)
- nee	1	(2)
- weet niet	4	(7)
Zijn de eigen kind(eren) aanwezig geweest bij de ruiming (hebben zij het met eigen ogen gezien)?		
- ja	25	(44)
- nee	32	(56)

Over de bejegening tijdens de ruiming is de meerderheid positief: de meeste getroffen en vinden dat degenen die de ruiming uitvoerden begrip toonden (81%), serieus luisterden (81%), respect toonden (81%) en zich fatsoenlijk gedroegen (87%). Bij de ruiming is niet iedere getroffene aanwezig geweest: 18% meldt de ruiming niet met eigen ogen te hebben gezien en 56% meldt dat de eigen kinderen de ruiming niet gezien hebben. De eigen dierenarts was bijna

altijd bij de ruimingen aanwezig en dat stelde bijna iedereen op prijs (zie Tabel 3).

4.2 Ruimingen en aanvullende informatie

Op de vraag 'Heeft u voldoende informatie gekregen over waar u terecht kunt voor vragen of problemen die met de ruimingen te maken hebben?', antwoordt 57% met 'ja', 37% met 'nee' en 6% geeft aan dat niet te weten.

Voor eventuele vragen over de ruimingen, het fokverbod en eventuele gevolgen ervan, is door het crisisteam een Q-koortsinformatieteam opgezet voor geitenhouders. Dit team heeft in februari 2010 een belronde gehouden onder de 79 geitenhouders van wie het bedrijf op dat moment was geruimd, om na te gaan wat er leefde onder de getroffen en welke vragen er waren. In ons onderzoek was 44% van de getroffen niet bekend met dit team. Van de mensen die er wel mee bekend waren (N=35), heeft 49% zelf één of meerdere keren contact opgenomen met dit team. Ongeveer de helft heeft meer dan vier keer contact gezocht met het team. 80% is tevreden over de afhandeling van de vragen aan het team. In totaal meldden 34 mensen dat het Q-koortsinformatieteam contact met hen heeft opgenomen. Daarvan hebben 22 mensen de vraag beantwoord of men dat op prijs stelde. Een meerderheid (73%) oordeelde daar positief over.

Daarnaast heeft 92% van de geïnterviewde getroffen contact gehad met andere organisaties in verband met de ruimingen of het fokverbod en de gevolgen ervan. Het gaat dan om organisaties zoals de kerk, de GGD of het maatschappelijk werk. Van degenen die daarmee contact hebben gehad, is ruim 70% van mening dat de eigen vragen in het algemeen goed zijn afgehandeld door deze andere organisaties en kan 7% daar geen oordeel over geven.

4.3 GGD-folder over reacties van kinderen op ruimingen

Met betrekking tot de (thuiswonende) kinderen hebben de GGD'en een informatiefolder verspreid onder de getroffen geitenhouders over mogelijke reacties van de kinderen op de ruimingen en hoe ermee om te gaan. In totaal heeft 51% (N=32) de folder ontvangen, 19% weet dat niet en vier personen geven aan dat de folder in hun situatie niet van toepassing was (geen thuiswonende kinderen). Van de 32 mensen die de folder hebben ontvangen, vonden 19 personen (59%) dat hij/zij daar niet veel aan had en 6 personen (19%) dat hij/zij daar wel veel aan hadden. Een persoon had geen mening en 6 personen meldden dat de folder niet van toepassing was (bijvoorbeeld omdat men oudere kinderen heeft).

5 Bedrijfsituatie en toekomstbeeld

In dit hoofdstuk worden de economische vooruitzichten en zorgen over de toekomst voor en na de ruiming beschreven. Deze vragen zijn voorgelegd aan zowel getroffen als de vergelijkingsgroep. Ook wordt de door de getroffen ingeschatte economische schade beschreven en komen de oordelen over het gevoerde beleid van de getroffen en de vergelijkingsgroep aan de orde.

5.1 Economische vooruitzichten en zorgen voor de toekomst

Aan alle geïnterviewden is gevraagd hoe de economische vooruitzichten en zorgen over de toekomst van het bedrijf waren vóór de ruiming en op dit moment (ten tijde van het interview). De vergelijkingsgroep heeft in de interviews vaker aangegeven zich vóór de ruiming zorgen te maken over de toekomst van het eigen bedrijf. Ook beoordeelde de vergelijkingsgroep de economische vooruitzichten vóór de ruiming slechter (zie Tabel 4). Over de periode na de ruiming oordeelden juist de getroffen negatiever: van de getroffen beoordeelt 48% de economische voorzichten als slecht-heel slecht versus 24% van de vergelijkingsgroep. Ook maken zij zich momenteel veel vaker vrij veel-heel veel zorgen over de toekomst van het bedrijf (46% versus 13%).

Omdat ook de niet-getroffen geitenhouders zich mogelijk zorgen maken over de Q-koorts, is gekeken naar deze vragen met alleen de geitenhouders als vergelijkingsgroep (de groep varkenshouders is hier dus niet meegenomen). Hieruit blijkt dat getroffen geitenhouders ten opzichte van de niet-getroffen geitenhouders significant positiever oordeelden over de toekomstige vooruitzichten vóór de ruiming (goed-heel goed: 89% versus 64%), maar zich in die periode (statistisch gezien) evenveel zorgen maakten over het bedrijf. De getroffen geitenhouders zijn significant negatiever over de *huidige* economische vooruitzichten (slecht-heel slecht: 48% versus 22%) en maken zich momenteel veel meer zorgen (veel-vrij veel: 46% versus 10%). *Tabel 5* geeft meer inzicht in de door de getroffen geschatte economische situatie van hun bedrijf. Omdat de vergelijkingsgroep in deze periode niet met ruiming is geconfronteerd, zijn deze vragen niet aan de vergelijkingsgroep gesteld.

Tabel 4. Economische vooruitzichten en zorgen voor de toekomst volgens respondenten

	Getroffenen		Vergelijkingsgroep		Statistische toets		
	(N=63)		(N=122)		χ^2	df	p
	N	(%)	N	(%)			
Hoe goed of slecht waren/zijn de economische vooruitzichten van het eigen bedrijf?							
Vóór de Q-koortscrisis:							
- goed-heel goed	56	(89)	54	(44)	35.4	3	.00
- neutraal	7	(11)	48	(39)			
- slecht-heel slecht	0	(0)	15	(12)			
- weet niet/geen antwoord	0	(0)	5	(4)			
Op dit moment:							
- goed-heel goed	5	(8)	35	(29)	15.9	3	.01
- neutraal	25	(40)	53	(43)			
- slecht-heel slecht	30	(48)	29	(24)			
- weet niet/geen antwoord	3	(5)	5	(4)			
Maakte/maakt men zich zorgen over de toekomst van het eigen bedrijf?							
Vóór de Q-koorts crisis:							
- geen-vrij weinig	56	(89)	82	(67)	11.6	2	.01
- enige	7	(11)	30	(25)			
- vrij veel-heel veel	0	(0)	10	(8)			
- weet niet/geen antwoord	0	(0)	0	(0)			
Op dit moment:							
- geen-vrij weinig	11	(18)	69	(57)	34.4	3	.00
- enige	21	(33)	31	(25)			
- vrij veel-heel veel	29	(46)	16	(13)			
- weet niet/geen antwoord	2	(3)	6	(5)			

Bij bijna de helft van de getroffen en zijn meer dan vijfhonderd geiten geruimd en ruim 90% van de bedrijven had te maken met een fokverbod. Hoewel 86% meldt een financiële vergoeding te hebben ontvangen, geeft een meerderheid (64%) aan dat het eigen bedrijf de financiële gevolgen van de ruiming en het fokverbod niet kan dragen. De gemiddelde financiële schade wordt door de deelnemers aan het onderzoek geschat op circa 385.000 euro (variërend van 35.000 tot 1.000.000 euro). Daarbij geeft bijna één op de vijf (18%) aan dat zij de grootte van de schade momenteel niet kunnen beoordelen.

Tabel 5. Door de getroffen en geschatte economische schade

	Getroffenen (N=63)	
	N	(%)
Aantal geruimde geiten		
- tot 250	16	(25)
- 251-500	19	(30)
- 501-750	12	(19)
- 751-1000	10	(16)
- 1001 of meer	6	(10)
Te maken met fokverbod		
- ja	58	(92)
- nee	5	(8)
Financiële vergoeding ontvangen		
- ja	54	(86)
- nee	9	(14)
Kan het eigen bedrijf (eventueel met tot nu toe toegezegde/ontvangen vergoeding) de financiële gevolgen dragen van de ruimingen/het fokverbod en de gevolgen ervan?		
- ja	12	(19)
- nee	40	(64)
- weet niet	11	(18)
Hoe groot wordt de financiële schade geschat van de ruimingen/het fokverbod voor het eigen bedrijf? (kosten die momenteel overblijven waarvoor geen of nog geen vergoeding bestaat)		
- 35.000-100.000 euro	11	(18)
- 100.001-200.000 euro	19	(30)
- 200.001-300.000 euro	8	(13)
- 300.001-400.000 euro	6	(10)
- 400.001-500.000 euro	4	(6)
- 500.001 of hoger euro	15	(24)
- gemiddeld	63	384.801 euro

5.2 Oordelen over het gevoerde beleid

De geïnterviewden is gevraagd naar hun mening over de noodzaak van de ruimingen, of het risico op Q-koorts door de ruimingen is verkleind en de noodzaak van het fokverbod. Duidelijk is dat de getroffen en significant negatiever zijn over het gevoerde beleid dan de vergelijkingsgroep (zie Tabel 6). Zo was 97% het (geheel) oneens met de stelling dat de ruimingen noodzakelijk waren. Ook binnen de vergelijkingsgroep was ruim 70% het (geheel) met de stelling oneens. Eenzelfde patroon doet zich voor bij het afwijzen van de stelling 'het fokverbod is noodzakelijk' (92% versus 65%). In de vergelijkingsgroep heeft men hierover vaker geen mening.

Tabel 6. Oordelen van respondenten over het beleid

	Getroffenen (N=63)		Vergelijkingsgroep (N=122)		Statistische toets		
	N	(%)	N	(%)	χ^2/T	df	p
Meningen over de ruimingen in verband met de Q-koorts							
Alle ruimingen waren noodzakelijk							
- geheel mee eens	2	(3)	1	(1)	46.9	4	.000
- mee eens	0	(0)	16	(13)			
- geen mening	0	(0)	18	(15)			
- mee oneens	13	(21)	53	(43)			
- geheel mee oneens	48	(76)	34	(28)			
Door de ruimingen wordt het risico dat mensen de Q-koorts oplopen verkleind							
- geheel mee eens	1	(2)	7	(6)	21.5	4	.000
- mee eens	14	(22)	54	(44)			
- geen mening	6	(10)	12	(10)			
- mee oneens	22	(35)	39	(32)			
- geheel mee oneens	20	(32)	10	(8)			
Het fokverbod is noodzakelijk							
- geheel mee eens	1	(2)	2	(2)	29.9	4	.000
- mee eens	3	(5)	23	(19)			
- geen mening	1	(2)	18	(15)			
- mee oneens	21	(33)	52	(43)			
- geheel mee oneens	37	(59)	27	(22)			

6 Gezondheid en behoefte aan ondersteuning

De ervaren gezondheid van de getroffen en is minder goed dan die van de vergelijkingsgroep (zie Tabel 7). Getroffenen hebben vaker matig ernstige of ernstige depressieve klachten (57% versus 12%), beoordelen hun algemene gezondheid vaker als matig-slecht (35% versus 10%) en rapporteren meer boosheid en irritaties. Daarnaast melden getroffen en vaker dat zij behoefte hadden aan professionele hulp vanwege psychische problemen, spanningen of het gebruik van alcohol of drugs, maar dat zij toch niet naar een dokter of andere hulpverlener zijn gegaan (22% versus 4%).

Tabel 7. Gerapporteerde gezondheid

	Getroffenen		Vergelijkings- groep		Statistische toets		
	(N=63)		(N=122)		χ^2/T	df	p
	N	(%)	N	(%)			
Matig ernstige of ernstige depressieve klachten							
- nee	27	(43)	107	(88)	41.9	1	.000
- ja	36	(57)	15	(12)			
Ernstige depressieve klachten							
- nee	45	(71)	120	(98)	31.3	1	.000
- ja	18	(29)	2	(2)			
Gezondheid op dit moment							
- uitstekend	9	(14)	29	(24)	23.0	4	.000
- zeer goed	12	(19)	14	(11)			
- goed	20	(32)	67	(55)			
- matig	14	(22)	9	(7)			
- slecht	8	(13)	3	(3)			
Is het in de afgelopen twaalf maanden voorgekomen dat men zelf behoefte had aan professionele hulp vanwege psychische problemen, spanningen of het gebruik van alcohol of drugs, maar dat men toch NIET naar een dokter of andere hulpverlener is gegaan?							
- ja	14	(22)	5	(4)	15.2	2	.001
- nee	48	(76)	116	(95)			
- geen antwoord	1	(2)	1	(1)			
	M	(SD)	M	(SD)			
Boosheid en irritaties (gemiddelde score)	21.9	(8.9)	12.7	5.1	7.6	83.8	.000

Ook is een vergelijking gemaakt met de niet-getroffen geitenhouders als vergelijkingsgroep (dus zonder varkenshouders, niet weergegeven in de tabel). Hieruit blijkt dat getroffen geitenhouders significant meer (matig) ernstige depressieve klachten hebben dan niet-getroffen geitenhouders in dit onderzoek

(57% versus 19%), gemiddeld gesproken meer boosheid en irritaties hebben¹, en vaker hun gezondheid beoordelen als matig-slecht (35% versus 12%).

Uit de antwoorden blijkt verder dat getroffen en niet alleen zelf significant vaker de Q-koorts hebben gehad dan de totale vergelijkingsgroep (19% versus 1%), maar ook hun partner en/of kinderen (24% versus 3%). Ook in vergelijking met de niet-getroffen geitenhouders hebben de getroffen en vaker Q-koorts gehad (19% versus 2%), alsmede hun partners (24% versus 5%). Op niet-besmette bedrijven heeft men minder vaak de Q-koorts opgelopen (zie Tabel 8).

Stress en spanning bij getroffen en, medewerkers en kinderen

Aan de getroffen en zijn drie vragen gesteld over spanning bij henzelf of anderen door de ruimingen en de gevolgen ervan. Daaruit blijkt dat 75% van de getroffen en zelf spanning of stress ervaart. 68% geeft aan dat dit ook geldt voor de partner, 48% voor de thuiswonende kinderen en 42% voor eventuele medewerkers van het bedrijf (zie Tabel 8). Slechts enkele kinderen (3%, N=2) zouden volgens de geïnterviewden worden buitengesloten, op bijvoorbeeld school en/of bij vriendjes, vanwege de Q-koortscrisis.

Tabel 8. Gezondheid

	Getroffen en		Vergelijkingsgroep		χ^2/T	df	p
	(N=63)	(%)	(N=122)	(%)			
Zelf Q-koorts gehad	N	(%)	N	(%)			
- ja	12	(19)	1	(1)	26.9	2	.000
- nee	47	(75)	120	(98)			
- weet niet	4	(6)	1	(1)			
Partner of kind(eren) Q-koorts gehad							
- ja	15	(24)	4	(3)	19.2	2	.000
- nee	47	(75)	114	(93)			
- weet niet	1	(2)	4	(3)			
Veel stress en spanning op dit moment als gevolg van de ruimingen en de gevolgen ervan²	N	(%)					
- zelf (N ^{totaal} =63)	47	(75)		n.v.t.			
- partner (N ^{totaal} =60, oordeel respondent)	43	(68)		n.v.t.			
- thuiswonende kinderen (N ^{totaal} =52, oordeel respondent)	25	(48)		n.v.t.			
- medewerkers bedrijf (N ^{totaal} =19, oordeel respondent)	8	(42)		n.v.t.			

Tevens is aan de getroffen en gevraagd of zij op dit moment behoefte hebben aan aanvullende ondersteuning, hulp of zorg vanwege de ruimingen en de gevolgen ervan. Eén op de vijf beantwoordde deze vraag met 'ja'. Deze behoefte betreft vooral financiële/bedrijfsmatige kwesties (92%). Ongeveer de helft geeft aan dat deze behoefte (ook) betrekking heeft op de gezondheid (zie Tabel 9).

¹ Dit is een gecombineerde maat, zie paragraaf 2.4 voor uitleg

² De totale groep verschilt, al naargelang deze situatie van toepassing is (bijvoorbeeld wel/geen thuiswonende kinderen)

Tabel 9. Gerapporteerde behoeften aan ondersteuning

	Getroffenen (N=63)		
	N	(%)	(% van totaal)
Heeft u behoefte aan aanvullende ondersteuning, hulp of zorg vanwege de ruiming en de gevolgen ervan?			
- ja	13	(20)	
- nee	44	(70)	
- weet niet	6	(10)	
Zo ja:			
1) Voor financiële/bedrijfsmatige kwesties (N=13)?			
- Ja	12	(92)	(19)
- nee	1	(8)	
2) Voor eigen gezondheid of die van gezinsleden (N=13)?			
- Ja	7	(54)	(11)
- nee	5	(39)	
- weet niet	1	(8)	
3) Voor zaken die in het gezin spelen (N=13)?			
- ja	3	(23)	(5)
- nee	10	(77)	

7 Sociale contacten en ervaren steun

De meeste getroffen personen hebben over de ruimingen en de gevolgen ervan gesproken met mensen uit hun directe omgeving, namelijk collega-geitenhouders (79%), de eigen dierenarts (73%), familie (75%) en vrienden/bekenden (71%). Tot op heden blijkt men ook van deze personen de meeste hulp en steun te hebben ervaren, hoewel een variabele minderheid (23-31%) meent geen of weinig of steun te hebben ervaren (zie Tabel 10). In enkele gevallen was er sprake dat men het tegendeel van hulp en steun ervaarde. Het percentage getroffen personen dat over de ruimingen gesproken heeft met personen of organisaties daarbuiten, zoals de kerk, huisarts, ggz of GGD, ligt beduidend lager (zie Tabel 10). Hierbij moet worden bedacht dat deze resultaten gebaseerd zijn op de kleine groep die met deze organisaties heeft gesproken.

Tabel 10. Gerapporteerde sociale contacten en ervaren steun

	Getroffenen (N=63)										
	gesproken over de gevolgen van de ruimingen voor de getroffene zelf						hoeveel ervaren hulp en steun van hen tot op heden ervaren in deze gesprekken ¹				
	N ^{tot}	diverse keren	een enkele keer	kort, maar verder contact vermeden	nee, helemaal niet	n.v.t./geen antwoord	N ^{tot}	veel-tame-lijk	beetje-geen	nee, inte-geen-deel	weet niet/geen antwoord
collega's²	63	79	16	2	0	3	61	78	23	0	0
eigen dierenarts	63	73	24	0	0	3	61	75	23	0	2
andere personen³	63	60	0	8	27	5	43	72	23	5	0
vrienden en bekenden	63	71	19	3	3	3	59	70	31	0	0
familie	63	75	18	6	0	2	62	70	29	0	2
branchevereniging/ZLTO	63	52	21	3	22	2	48	65	33	2	0
kerk⁴	63	14	22	5	57	2	26	46	54	0	0
ggz⁵	63	6	0	2	91	2	5	40	60	0	0
maatschappelijk werk	63	6	5	2	86	2	8	38	63	0	0
leraar(es) kinderen⁶	63	11	24	2	49	14	23	35	65	0	0
huisarts	63	14	25	11	48	2	32	31	69	0	0
GGD	63	11	21	3	62	3	22	9	68	14	9

¹ Van respondenten die diverse keren of een enkele keer met betreffende personen/organisatie hebben gesproken, of kort maar verder contact hebben vermeden

² Andere geitenhouders/collega's

³ Andere personen of organisaties dan in de tabel genoemd

⁴ pastoor, dominee, imam

⁵ geestelijke gezondheidszorg, zoals ggz-instelling, RIAGG, psycholoog, psychiater

⁶ leraar, lerares of mentor van eigen kinderen

8 Samenhang economische vooruitzichten en zorgen over de toekomst en depressieve klachten

In dit hoofdstuk wordt de samenhang bekeken tussen de oordelen over de economische vooruitzichten en zorgen over de toekomst vóór de ruimingen en op dit moment (ten tijde van het interview) en gerapporteerde depressieve klachten. De volledige resultaten staan in Tabel 12 in de bijlage.

8.1 Huidige zorgen over de toekomst

Mensen die zich momenteel veel of heel veel zorgen maken over de toekomst, hebben vaker matig-ernstige of ernstige depressieve klachten dan collega's die deze zorgen niet hebben (getroffenen 79% versus 18%, vergelijkingsgroep 38% versus 7%). Met andere woorden: bij beide groepen gaan sterke zorgen over de toekomst samen met een groter risico op depressieve klachten.

Om wat meer zeggingskracht te krijgen, is deze analyse herhaald voor de gehele groep (getroffenen en vergelijkingsgroep samen). Voor dit doel zijn multivariate analyses uitgevoerd waarbij de vier variabelen over de economische vooruitzichten en zorgen tegelijkertijd in de analyses zijn opgenomen, plus het feit of het bedrijf al dan niet geruimd is (variabele ruimingen, ja/nee). In deze analyses is verder gecontroleerd voor geslacht, leeftijd en opleidingsniveau (niet getoond in de tabel). De kleine groep mensen die op betreffende vragen weet niet/geen antwoord scoorden, zijn om statistische redenen buiten beschouwing gelaten.

De analyses over de gehele groep bevestigen zoals verwacht het beeld: geïnterviewden die zich op dit moment veel-heel veel zorgen maken over de toekomst van het bedrijf hebben veel vaker depressieve klachten dan geïnterviewden die deze zorgen niet hebben (63% versus 8%, adj. OR=14.4). Tevens is sprake van een statische trend ($p < .10$) dat geïnterviewden die zich enige zorgen maken over de toekomst van het bedrijf, vaker depressieve klachten hebben dan geïnterviewden die zich geen zorgen maken (25% versus 8%). Daarnaast blijkt dat de ruimingen op zich ook een onafhankelijk effect hebben op het voorkomen van depressieve gevoelens (54% versus 12%, Adj. OR=4.8).

8.2 Eerdere zorgen over de toekomst

De oordelen over de vooruitzichten en zorgen over de toekomst van vóór de ruimingen hangen niet significant samen met depressieve klachten op dit moment bij beide groepen. Kortom, de klachten die nu gezien worden in relatie tot zorgen over de toekomst, hangen niet samen met de bedrijfsmatige situatie van vóór de ruimingen. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat bij de geïnterviewde getroffen mensen het aantal mensen dat vóór de ruimingen negatief oordeelde over de toekomst relatief klein is. Bij de getroffen lijkt sprake te zijn van een statistische trend ($p < .10$): degenen die de economische vooruitzichten als goed-heel goed beoordeelden (N=7) hebben minder vaak last van depressieve klachten dan degenen die daar negatief over oordeelden (20% versus 67%).

9 Wat houdt de respondenten het meeste bezig?

Tot slot van het interview is ook nog een open vraag gesteld: 'Wat houdt u momenteel het meeste bezig met betrekking tot de ruimingen naar aanleiding van de Q-koorts en de gevolgen ervan?' Alle getroffen boeren hebben deze vraag beantwoord. De meerderheid van de vergelijkgroep heeft deze vraag ook beantwoord. In dit hoofdstuk worden individuele uitspraken weergegeven. Kwantificering van (on)tevredenheid is te vinden in de eerdere hoofdstukken.

Praktische en financiële afhandeling

Zoals ook uit het vragenlijstgedeelte van dit onderzoek blijkt, zijn de punten die respondenten het meest bezighouden van praktische en financiële aard. Getroffenen weten niet hoe ze verder moeten gaan en ze hebben grote zorgen over de toekomst. Sommige oudere getroffen en geven aan dat hun pensioen nu verdwenen is. Uit de meeste antwoorden blijkt boosheid en frustratie. Een aantal getroffen maakt zich zorgen over hun gezin. Een enkeling geeft aan depressief te zijn.

Had het voorkomen kunnen worden?

Bij zowel de getroffen als de vergelijkgroep heerst veel onbegrip. De getroffen en de vergelijkgroep zijn van mening dat het waarschijnlijk ook anders had gekund. Volgens hen had veel eerder ingegrepen kunnen worden, waarmee veel leed voorkomen had kunnen worden. *'Er zijn door de overheid heel veel fouten gemaakt. De eerste jaren is er geen actie ondernomen. De geitensector heeft eerder aan de bel getrokken, maar men heeft geen actie ondernomen. Pas toen het bij het programma Zembla verslagen werd, werd met de botte bijl door de overheid ingegrepen.'* De verschillen in beleid binnen de EU-landen leidt tot veel onbegrip. Frankrijk wordt meerdere keren als voorbeeld genoemd waar het volgens de boeren wel goed is opgelost. *'In het buitenland doen ze het allemaal heel simpel, daar worden de geiten geënt en dan is het klaar. Hier worden gezonde dieren afgespoten! Daar worden de dieren helemaal niet geruimd. Er is daar ook geen fokverbod. In Frankrijk en Australië wordt al jaren geënt (ook de koeien en schapen).'* Sommigen uit de vergelijkgroep vinden dat *'Nederland altijd voorop wil lopen, ze doen overdreven hun best. Ze willen het braafste jongetje van de klas zijn'*.

In de antwoorden staat de rol van de overheid veelal centraal. Het feit dat de overheid – volgens de getroffen boeren en de vergelijkgroep – te laat en inadequaat heeft gereageerd, betekent volgens de geïnterviewden dat het zo nog een keer kan gebeuren.

Het onbegrip samen met de financiële zorgen en de rompslomp van de afwikkeling levert (in de eigen woorden van een aantal getroffen) emotionele problemen op. Dit heeft voornamelijk te maken met het feit dat het ruimen van het bedrijf een grote impact heeft op het dagelijks leven – *'Het besmet verklaren heeft gigantisch veel impact zowel emotioneel als voor de toekomst van je bedrijf.'* – en dat het wellicht voorkomen had kunnen worden. Zoals een boer uit de vergelijkgroep het verwoordt: *'Voor die mensen is het wel hun hele leven dat geruimd wordt'* of *'Je zit er als laatste op te wachten dat jezelf geruimd gaat worden'*.

De ruimingen kunnen soms beter

Uit de interviews bleek dat de grote meerderheid tevreden is over het verloop van de ruimingen en de bejegening. De rol van de ruimers wordt naar aanleiding van de open vraag zowel positief als negatief genoemd. *'Ze deden gewoon hun werk.'* Hoewel de procedure voor de ruimingen soms wrevel opwekte – *'Een briefje en dan staan de ruimers op de stoep'* – werd er in veel gevallen in de open vraag weinig over gemeld.

De geïnterviewden die wel ontevreden waren over de communicatie, gaven in de open vraag aan dat het persoonlijker kon. De menselijke interactie met de ruimers wordt door de getroffen boeren als zeer belangrijk gezien. Toch werd er ook een aantal keer genoemd dat de ruiming zorgzamer kon gebeuren. Het betrof de volgende opmerkingen:

1. Op een afgesproken tijd komen: boeren niet te lang laten wachten in de onzekerheid over wanneer de ruimers zouden komen.
  2. De afgevaardigden van het voormalige ministerie van LNV kunnen volgens de getroffen wellicht meer compassie hebben voor de boer en het gezin bij en na de ruiming. *'Ze ruimden en zeiden gedag en dat was het dan.'*
- *'In het team zijn het collega's onder elkaar, er werd nogal gelachen en gegeind. Dat kan dus niet.'*

De vergelijkingsgroep is veelal solidair

De vergelijkingsgroep voelt zich over het algemeen solidair met de getroffen boeren. *'Ik heb het te doen met ze: hoe het verder moet met mijn collega's.'* Anderen weten hoe het voelt: *'Dat ik het verschrikkelijk vind voor die mensen waar het gebeurd is. Zelf heb ik het meegemaakt in 2001.'*

Rol van de media

Opvallend is dat vooral de boeren in de vergelijkingsgroep kritisch zijn op de media. *'De media heeft dit alles helemaal opgeblazen. Als er een boer aan het woord komt, dan laten ze hem niet eens uitpraten. Er was niet veel aan de hand, maar de media heeft hier iets heel groots van gemaakt.'* Sommigen hebben al eerder ruimingen meegemaakt, namelijk tijdens de MKZ-crisis in 2001. Doordat de media beelden van de eerdere MKZ-crisis regelmatig uitzenden, worden ze hier keer op keer aan herinnerd. Volgens een aantal deelnemers wordt de crisis mede door deze beelden steeds maar opgeklopt.

Een ander geluid

De boeren in de vergelijkingsgroep geven soms ook een ander geluid. Eén boer voelt zeker met zijn/haar getroffen collega's mee, maar *'Wij kunnen ons niet verplaatsen in zo'n groot bedrijf, wij hebben dat liever niet. Als je op tv die grote bedrijven ziet, met zo veel geiten in een schuur, ik vind dat niet goed. Ik zou het zelf niet willen zo grootschalig'*. Een andere boer in de vergelijkingsgroep geeft ook aan dat met schaalverkleining misschien het risico op deze ziekten zou afnemen. *'Boeren worden steeds gedwongen om groter te worden, want anders kun je niet overleven! Als ik het zou redden met driehonderd geiten, zou ik dat liever doen. Maar ik kan met driehonderd geiten geen boterham verdienen. Boeren willen ook graag een klein bedrijf met goede zorg voor dieren, maar dat is soms gewoonweg niet mogelijk. Ze zouden een fatsoenlijke prijs moeten bieden. Want dat is de kern van het probleem. Als supermarkten een goede prijs geven, dan kan het kleinschaliger en is het risico op bijvoorbeeld Q-koorts ook veel kleiner. Kijk eens naar de MKZ-ruimingen tien jaar geleden. Toen zeiden ze: "Dat gaan we niet meer doen." Kijk eens wat er nu is gebeurd...'*

Een andere persoon uit in de vergelijkingsgroep vindt dat de geitenhouders financieel goed gecompenseerd zijn voor de ruiming. *'Het gaat, denk ik, meer om de impact van de ruiming zelf.'*

10 Conclusies en beschouwing

Algemeen

Hoewel de geïnterviewde getroffen en de boeren in de vergelijkingsgroep in een aantal opzichten goed vergelijkbaar zijn, maant de relatief lage respons bij de vergelijkingsgroep tot voorzichtige generalisaties ten aanzien van verschillen tussen de getroffen en de vergelijkingsgroep. Er is geen non-responsonderzoek uitgevoerd en daarom is er geen informatie bekend van niet-deelnemers. Resultaten kunnen vertekend worden als bepaalde mensen meer geneigd zijn mee te werken aan het onderzoek dan anderen, bijvoorbeeld mensen die zich meer zorgen maken.

Hieronder worden per onderwerp de belangrijkste conclusies die uit het onderzoek getrokken kunnen worden, weergegeven met een bijbehorende beschouwing.

A) Informatievoorziening in verband met ruiming

1. 37% van de getroffen beantwoordt de vraag 'heeft u voldoende informatie gekregen over waar u terechtkunt voor vragen of problemen die met de ruiming te maken hebben', met nee.
2. Een kleine meerderheid gaf te kennen bekend te zijn met het Q-koortsinformatieteam en een gelijk percentage (circa 60%) gaf aan dat de vragen door het team afdoende zijn beantwoord. Circa 70% van de geïnterviewde getroffen die benaderd waren door het team om te horen hoe het met hen ging, stelde dit op prijs.
3. Bijna iedereen (90%) heeft in dit kader contact gehad met andere organisaties, en de meerderheid (70%) vond dat vragen afdoende zijn beantwoord.
4. Circa 20% van de getroffen met kinderen vond de GGD-informatiefolder over kinderen nuttig. Voor 59% gold dat niet, de overigen hadden hierover geen mening of de folder was niet van toepassing.

Beschouwing

Informatievoorziening is een essentieel onderdeel van crisismanagement. In overleg met de getroffen boeren en brancheorganisaties kan bekeken worden of en hoe de informatievoorziening voor verbetering vatbaar is. Hierbij kan ook het nut en de noodzaak voor informatie over reacties bij kinderen worden meegenomen. Van belang is dat, als hierover informatie wordt verstrekt, deze informatie aansluit bij de behoeften van de getroffen. Dat geldt zowel inhoudelijk als de wijze waarop deze informatie wordt verstrekt.

B) Bejegening tijdens de ruiming

1. Zoals bij de ruiming tijdens de vogelpest is ook nu veel aandacht besteed aan de bejegening van de getroffen boeren door degenen die de ruiming uitvoerden. Dit vertaalt zich, zoals ook in onderzoek na de vogelpest is geconstateerd, in een positieve beoordeling van de bejegening.
2. Een meerderheid (80%) van de getroffen geeft aan dat zij tijdens de ruiming met respect en fatsoen werden behandeld en dat er goed naar hen werd geluisterd.

3. De 'eigen' dierenarts was bij ruim 95% van de ruimingen aanwezig en dat werd door meer dan 90% van de getroffen en als prettig ervaren.

Beschouwing

De bejegening is bij deze crisis goed beoordeeld. Dit blijft een belangrijk aspect in de voorbereiding op en tijdens de aanpak van een dierziekte crisis. Het 'gedwongen ruimen' van dieren heeft grote impact. De wijze waarop met de getroffen en wordt omgegaan, is vaak een bron van stress en vraagt – als integraal onderdeel van het crisismanagement – continue aandacht. Uit dit onderzoek blijkt dat de aanwezigheid van de eigen dierenarts – als component van (psychosociale) nazorg – evenals het tonen van 'menselijke belangstelling' door het Q-koortsinformatieteam van de Dienst Landelijk Gebied (DLG) van het ministerie van EL&I bij kunnen dragen aan een goede bejegening.

C) Financiële schade en toekomst van het bedrijf

1. Door de ruiming en het fokverbod zijn veel zorgen ontstaan over de toekomst van het eigen bedrijf: circa de helft van de geïnterviewde getroffen en beziet de economische vooruitzichten als slecht/heel slecht en bijna de helft maakt zich daarover veel/heel veel zorgen.
2. De getroffen en schatten gemiddeld dat de kosten van de ruiming voor hun bedrijf circa 385.000 euro (range 35.000-1000.000) bedragen.
3. Ongeveer zes van de tien getroffen en spreekt uit dat de financiële tegemoetkomingen ontoereikend waren. Bijna één op de vijf geeft te kennen dat (nu) niet te weten.

Beschouwing

Ongeveer de helft van de getroffen en geeft aan dat de financiële tegemoetkomingen niet toereikend waren om de totale geschatte financiële schade voor hun bedrijf voldoende te compenseren. Op de financiële zorgen als bron van stress wordt bij punt D verder ingegaan.

D) (Psychische) gezondheidsklachten

1. De kern van de voortdurende problemen ten gevolge van de Q-koortscrisis ligt dominant op het bedrijfsmatige vlak, c.q. het hebben van grote zorgen over de (economische) vooruitzichten van het bedrijf. Circa de helft van de geïnterviewde getroffen en maakt zich veel tot heel veel zorgen over het bedrijf.
2. Boeren die zich veel of heel veel zorgen maken over de toekomst van het bedrijf, rapporteren aanzienlijk meer depressieve klachten zeven tot elf maanden na de ruiming dan boeren die niet of nauwelijks deze zorgen hebben. Dit is zowel bij de getroffen en als bij de vergelijkingsgroep het geval.
3. Resultaten tonen dat circa zeven tot elf maanden na de ruiming de getroffen geitenhouders aanzienlijk meer boosheid en irritaties ervaren, veel vaker matig ernstige of ernstige depressieve klachten hebben en een slechtere gezondheid rapporteren dan de vergelijkingsgroep.
4. Circa 75% van de getroffen en geeft aan veel stress en spanning te ervaren van de ruiming en de gevolgen ervan. De respondenten melden dat ook de gezinsleden (partner, kinderen) hierdoor stress ervaren. Circa 29% van de getroffen en scoort op de vragen over depressieve gevoelens relatief zeer hoog (vergelijkingsgroep 2%, gemiddelde Nederlandse bevolking 5%).
5. Wanneer (naast geslacht, leeftijd en opleidingsniveau) rekening wordt gehouden met de genoemde zorgen en economische vooruitzichten,

blijken de ruimingen op zich ook bij te dragen aan depressieve klachten, zij het in mindere mate.

6. 48% van de getroffen en geeft aan dat de kinderen veel stress hebben door de ruiming en de gevolgen ervan. Slechts enkele kinderen (3%, N=2) zouden volgens de geïnterviewden worden buitengesloten, op bijvoorbeeld school en/of bij vriendjes, vanwege de Q-koortscrisis. Hoewel eerdere signalen suggereerden dat dit misschien relatief vaak voorkwam, tonen de uitkomsten dat dit bij deze dierziekte crisis niet is gebeurd.
7. Bijna één op de vijf getroffen en geeft aan dat er in de afgelopen twaalf maanden behoefte was aan professionele hulp vanwege psychische problemen, spanningen of het gebruik van alcohol of drugs, maar dat toch geen contact werd gezocht met een arts of andere hulpverlener. Over de motieven hiervoor of de mogelijke barrières om de stap naar hulpverlening te zetten, biedt dit onderzoek geen concrete informatie.

Beschouwing

Zoals in normale situaties ook geldt, kunnen individuele getroffen en baat hebben bij reguliere hulpverlening, zoals bedrijfssteuning, coaching, behandeling voor gezondheids- of psychische problemen. Echter, een oplossing voor de financiële (vervolg)schade heeft naar alle waarschijnlijkheid het meeste effect. Hiermee wordt namelijk een belangrijke stressbron als veroorzaker van de (psychische) gezondheidsproblemen direct beïnvloed. Investeren in meer immateriële hulp heeft daarom waarschijnlijk een beperkt effect op de bestaande welzijns- en gezondheidsklachten. Conclusie hieruit is dat, net zoals onder A, hulpverlening moet aansluiten op de behoefte. Bij volgende crises moet rekening gehouden worden met een grote behoefte aan duidelijkheid en zekerheid over de financiële situatie en vooruitzichten.

Een aantal mensen geeft aan wél behoefte aan hulp te hebben gehad, maar is niet naar een hulpverlener gestapt. Het valt te overwegen om met de getroffen en in kaart te brengen welke barrières getroffen en ervaren om – ondanks de gerapporteerde gezondheidsklachten – een beroep te doen op beschikbare hulpverlening. Mogelijk kunnen hieruit lessen worden getrokken voor de inhoud en organisatie van de (agro)hulpverlening.

E) Sociale contacten en ervaren steun

1. Getroffen en spraken het vaakst over de ruiming en de gevolgen ervan met mensen uit de directe omgeving, en hebben daarvan ook de meeste steun en hulp ervaren. Zo sprak tussen de 70-80% met andere geitenhouders/collega's, de eigen dierenarts, familie en vrienden. Circa 70-80% heeft daarvan tamelijk tot veel steun ervaren.
2. Minder mensen hebben gesproken met bijvoorbeeld de professionele zorgverleners zoals huisarts, maatschappelijk werk en de GGD. Een kleiner percentage heeft hiervan tamelijk tot veel steun ervaren (ongeveer 10-45%).
3. Circa één op de vijf getroffen en heeft op dit moment nog behoefte aan aanvullende ondersteuning en circa één op de tien kon op deze vraag geen antwoord geven. Wat de aard van de ondersteuning betreft, heeft dat vrijwel altijd te maken met financiële en bedrijfsmatige kwesties. Verder blijkt dat van degenen die behoefte hebben aan verdere hulp, deze hulp in ongeveer de helft van de gevallen betrekking heeft op de eigen gezondheid of die van gezinsleden.

Beschouwing

Het lag buiten de doelstelling van dit onderzoek te achterhalen waarom men precies tevreden of ontevreden was over de geboden professionele hulp. De resultaten sluiten echter wel aan bij de resultaten uit andere studies: mensen ondervinden primair steun en hulp uit hun eigen directe sociale omgeving. Voor toekomstige dierziektecrises is het zinvol te onderzoeken wat maakte dat men tevreden/ontevreden was over de professionele hulpverlening, zodat hiermee rekening gehouden kan worden. De verwachting is dat als de hulpverlening ingaat op de zorgen over de financiële situatie, de hulpverlening positiever wordt ervaren.

Mogelijk speelt ten aanzien van de minder positieve beoordeling van de GGD een rol dat zij werden gezien als aanjager van de ruiming van de Q-koorts vanwege de risico's van de Q-koorts voor de publieke gezondheid (terwijl zij anderzijds een coördinerende rol in de nazorg speelde).

F) Opinies ruiming en fokverbod

1. Getroffenen zijn het vaker oneens over de stellingen 'ruiming was noodzakelijk', 'door ruiming wordt het risico dat mensen Q-koorts oplopen verkleind' en 'fokverbod is noodzakelijk' dan de geïnterviewde vergelijkingsgroep.
2. Echter, circa 70% van de vergelijkingsgroep is ook van mening dat de ruiming niet noodzakelijk was, en bijna 65% was het ook oneens met de stelling dat het fokverbod noodzakelijk was.
3. Met andere woorden: ondanks de verschillen worden deze meningen voor een belangrijk deel gedeeld door veehouders die niet direct met de ruiming te maken hadden. Dit blijkt ook uit de antwoorden op de open vraag wat geïnterviewden, in dit geval de vergelijkingsgroep, het meeste bezighoudt.

Beschouwing

Voor de toekomst is het van belang zich te realiseren dat opinies over 'de noodzaak tot....' bijdragen aan draagvlak voor de te nemen maatregelen. Binnen de haalbare grenzen heeft het creëren van een zo groot mogelijk draagvlak waarschijnlijk enerzijds een stressreducerend effect en anderzijds draagt het bij aan het creëren van vertrouwen in toekomstige besluitvorming.

G) Wat geïnterviewden het meeste bezighoudt

De antwoorden op de open vraag 'Wat houdt u momenteel het meeste bezig met betrekking tot de ruiming naar aanleiding van de Q-koorts en de gevolgen ervan?' sluiten nauw aan bij de hierboven besproken resultaten. Het gaat over de zorgen over de praktische en financiële afhandeling van de geschatte schade en de zorgen over de bedrijfscontinuïteit.

Opvallend is dat, op een enkeling na, de getroffen geitenhouders op deze open vraag niet stress en depressieve klachten noemen. Dit neemt uiteraard de bevindingen over stress en depressieve klachten niet weg, maar geeft wellicht andermaal aan dat de (financiële) toekomst van het bedrijf de geïnterviewden de meeste zorgen baart. Het kan ook zijn dat men makkelijker praat over de financiële problemen dan over stress en depressieve klachten.

Uit de antwoorden op deze open vragen blijkt verder dat de geïnterviewden kritiek hebben op de overheid over de aanpak van de Q-koorts. Sommigen zijn van mening dat ander beleid mogelijk ruiming op deze schaal had kunnen voorkomen (bijvoorbeeld het inenten van geiten) en dat de schaalvergroting

waartoe veehouders zich door de omstandigheden min of meer gedwongen voelen, makkelijker tot een dergelijke dierziektecrisis leidt.

Slotconclusies

De getroffen en geïnterviewde geven aan dat de ruiming zelf goed zijn verlopen, zowel met betrekking tot de informatie over de ruiming als de wijze waarop de getroffen en geïnterviewde zijn bejegend. Niettemin is in een aantal gevallen volgens de respondenten sprake van een minder plezierige bejegening.

Circa de helft van de getroffen maakt zich veel tot heel veel zorgen over de toekomst van het bedrijf. Dit vertaalt zich onder meer in klachten van depressieve aard, maar ook stress en spanningsklachten. Ongeveer 60% van de getroffen en geïnterviewde geeft aan dat de financiële tegemoetkomingen voor hun bedrijf ontoereikend waren. De door de deelnemers geschatte schade bedraagt gemiddeld 385.000 euro. Dit verklaart mogelijk ook het relatief hoge niveau van boosheid en irritaties ten opzichte van de vergelijkingsgroep. Met andere woorden: de financiële situatie is een (voortdurende) bron van stress bij deze dierziektecrisis. Dit komt ook duidelijk naar voren uit de vraag naar wat de getroffen en geïnterviewde het meest bezighoudt.

Bijna één op de vijf geïnterviewde getroffen en geïnterviewde geeft aan dat hij in de afgelopen twaalf maanden zelf behoefte had aan professionele hulp vanwege psychische problemen, spanningen of het gebruik van alcohol of drugs, maar dat hij toch niet naar een dokter of andere hulpverlener is gegaan. Over de verdere motieven of mogelijke barrières om concreet een stap te zetten naar de hulpverlening, biedt dit onderzoek geen concrete informatie. Om lessen te trekken voor de organisatie van de hulpverlening bij een toekomstige dierziektecrisis, kan het daarom zinvol zijn dit aspect verder in samenspraak met de getroffen en geïnterviewde in kaart te brengen. Er moet wel bedacht worden dat het effect van psychische hulp mogelijk beperkt is als de zorgen over de financiële situatie aanwezig blijven.

Het draagvlak voor de maatregelen was zowel onder de getroffen en geïnterviewde als onder de niet-getroffen en geïnterviewde laag. Dit is mede een bron van frustratie. Voor toekomstige crises is dit een aandachtspunt.

Beperkingen van het onderzoek

De respons was in de vergelijkingsgroep lager dan de respons van de getroffen en geïnterviewde (81% versus 44%). Dit betekent dat generalisatie van de gevonden verschillen tussen getroffen en geïnterviewde met enige voorzichtigheid moet plaatsvinden. In dit onderzoek zijn respondenten eenmaal uitgebreid geïnterviewd. Over het specifieke verloop van klachten vanaf de ruiming en fokverbod tot het moment waarop de interviews plaatsvonden, kunnen op basis van de verzamelde gegevens geen uitspraken worden gedaan. Het is dus niet bekend of en in hoeverre in deze periode klachten zijn afgenomen, gelijk zijn gebleven of zijn toegenomen. Vragen over de vooruitzichten van het bedrijf van vóór de ruiming, zijn gesteld in de maanden ná de ruiming. Herinneringen aan de situatie vóór de ruiming kunnen mogelijk (iets) vertekend zijn door de situatie ná de ruiming. Het lag buiten de doelstellingen van dit onderzoek om een complete financiële reconstructie te maken van de schade en vervolgschade van de ruiming en fokverbod, financiële toestand en vergoedingen vanuit de overheid.

11 Literatuur

Arrindell WA, Ettema JHM. Handleiding bij een Multidimensionele psychopathologie-indicator SCL-90. Swets & Zeitlinger/Swets Test Publishers, 1986.

Bijl RV, Ravelli, A. Psychiatrische morbiditeit, zorggebruik en zorgbehoefte. Resultaten van de Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study (NEMESIS). Tijdschr Gezondheidswetenschappen 1998; 76: 446-57.

Bosman A, Mulder YM, Leeuw JRJ de, Meijer A, Du Ry van Beest Holle M, Kamst RA, van der Velden PG, Conyn-van Spaendonck MAE, Koopmans MPG, Ruijten MWMM. Vogelpest Epidemie 2003: Gevolgen voor de volksgezondheid. RIVM Rapport 630940001/2004.

Ploeg, HM van der, Defares PB, Spielberger CD. Handleiding bij de Zelf-Analyse Vragenlijst (ZA V). Een vragenlijst voor het meten van boosheid en woede, als toestand en als dispositie. Een Nederlandstalige bewerking van de Spielberger State-Trait Anger Scale. Lisse: Swets & Zeitlinger, 1982.

RIVM. cGM Nazorgadvies in het kader van de Q-koorts. 24 december 2009.

Velden PG van der, Kleber RJ. Gezondheid en nazorg getroffen en Legionella-epidemie. Zaltbommel: Instituut voor Psychotrauma, 2000.

Bijlage (Tabellen)

Tabel 11. Achtergrondkenmerken deelnemers

	Getroffenen		Vergelijingsgroep		χ^2/T	df	p
	(N=63)		(N=122)				
	N	(%)	N	(%)			
Geslacht							
- man	52	(83)	105	(86)	0,40	1	0,53
- vrouw	11	(18)	17	(14)			
	M	(SD)	M	(SD)			
Leeftijd (jaren)	45,7	(9)	50,6	(11)	-3,07	181	.003
Specifieke agrarische opleiding gevolgd	N	(%)	N	(%)			
- ja	43	(68)	81	(66)	0,07	1	0,80
- nee	20	(32)	41	(34)			
Hoogste opleiding die is afgemaakt?							
- lagere school (basisschool)	1	(2)	4	(3)	8,86	8	0,35
- lager beroepsonderwijs (bijv. lts, huishoudschool)	9	(14)	32	(26)			
- mavo (of mulo)	1	(2)	2	(2)			
- middelbaar beroepsonderwijs (bijv. mbo, meao, mas)	41	(65)	63	(52)			
- havo/vwo (of hbs/gymnasium/mms)	3	(5)	2	(2)			
- hoger beroepsonderwijs (bijv. hbo, hts, has)	5	(8)	12	(10)			
- wetenschappelijk onderwijs	2	(3)	6	(5)			
- anders	0	(0)	1	(1)			
- geen antwoord	1	(2)	0	(0)			
Gezinssituatie							
- gehuwd	56	(89)	103	(84)	4,03	5	0,54
- woont samen met een partner	2	(3)	7	(6)			
- alleenstaand	3	(5)	10	(8)			
- gescheiden	1	(2)	1	(1)			
- andere situatie van toepassing	0	(0)	1	(1)			
- geen antwoord	1	(2)	0	(0)			
Kinderen							
- ja	58	(92)	105	(86)	21,40	5	0,00
- nee	5	(8)	17	(14)			
	M	(SD)	M	(SD)			
kinderen jonger dan 12 jaar thuiswonend	1,09	(1.38)	,67	(1.03)	2,03	92,4	0,05
kinderen ouder dan 12 jaar thuiswonend	1,41	(1.48)	1,34	(1.33)	0,31	161	0,75
kinderen ouder dan 12 jaar niet meer thuiswonend	,63	(1.16)	1,06	(1.41)	-2,06	135,4	0,04

	Getroffenen		Vergelijingsgroep		χ^2/T	df	p
	(N=63)		(N=122)				
Hoeveel jaar bedrijf	12,30	(5.65)	23,40	(12.70)	-8,15	177,1	0,00
Eerder bedrijf gehad dat met ruiming te maken heeft gehad?	N	(%)	N	(%)			
- nee	37	(86.0)	30	(78.9)	0,71	1	0,40
- ja	6	(14.0)	8	(21.1)			
	M	(SD)	M	(SD)			
Medewerkers in dienst (voor de ruiming)	1,57	(8.18)	0,42	(0.93)	1,11	62,8	0,27

Tabel 12. Samenhangen gerapporteerde vooruitzichten en zorgen en depressieve klachten

		Matig ernstige of ernstige depressieve klachten op dit moment													
Toelichting ³		Getroffenen (N=63)					Vergelijkingsgroep (N=122)					Totale groep ² (N=172) (95% CI)			p
		N ^{tot}	% ^{klacht}	χ^2	df	p	N ^{tot}	% ^{klacht}	χ^2	df	p	% ^{klacht}	Adj. OR ¹	(95% CI)	
Economische vooruitzichten van het eigen bedrijf?:															
Vóór de Q-koorts crisis:															
-	goed-heel goed (ref.)	56	54	2.63	1	.11	54	15	2.82	2	.24	34	1		
-	neutraal	7	86				48	6				14	0.68	(.20 - 2.24)	.52
-	slecht-heel slecht	-					15	20				20	1.59	(.22 - 11.61)	.65
Op dit moment:															
-	goed-heel goed (ref.)	5	20	4.62	2	.10	35	9	2.80	2	.25	10	1		
-	neutraal	25	48				53	9				23	.81	(.19 - 3.47)	.78
-	slecht-heel slecht	30	67				29	21				43	.78	(.15 - 3.94)	.76
Zorgen over de toekomst van het eigen bedrijf:															
Vóór de Q-koorts crisis:															
-	geen-vrij weinig (ref.)	56	54	2.63	1	.11	82	11	0.71	2	.70	28	1		
-	enige	7	86				30	13				26	1.07	(.30 - 3.80)	.92
-	vrij veel-heel veel	-					10	20				20	.66	(.08 - 5.45)	.70
Op dit moment:															
-	geen-vrij weinig (ref.)	11	18	14.20	2	.00	69	7	10.60	2	.01	8			
-	enige	21	43				31	13				25	3.17	(.91 - 10.98)	.07
-	vrij veel-heel veel	29	79				16	38				63	14.37	(3.38 - 61.16)	.00
Geruimd															
	nee (ref.)						122	12				12	1		
	ja	63	57									54	4.78	(1.61 - 14.17)	.00

Dit is een uitgave van:

**Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu**

Postbus 1 | 3720 BA Bilthoven

ivp

Expert bij schokkende
gebeurtenissen

www.rivm.nl